

Нові дані про руйнування пам'яток археології на території Острозького району Рівненської області за результатами розвідкових досліджень у 2010 році

Розвідкові дослідження на території Острозького району Рівненської області проводились експедицією ДП «Волинські старожитності» ДП НДЦ ОАСУ ІА НАН України під керівництвом автора [3]. У складі експедиції працювали Ткач В. В – лаборант ДП «Волинські старожитності» та Вертелецький Д. Ю. – студент Національного університету «Острозька академія» спеціальності історія факультету міжнародних відносин. Роботи здійснювалися за Відкритим листом за формою 3 № 169/003697 від 2010 р. і Дозволом Державної служби з питань національної культурної спадщини Міністерства культури і туризму № 22-224/10 від 31 травня 2010 р.

Метою розвідок було виявлення нових пам'яток, збір додаткових даних про вже відомі та спостереження за станом їх збереження. В результаті було обстежено 28 місцезнаходжень, з яких 15 були відомі раніше, а 13 – нововиявлені. Подаємо короткий їх список.

1. Бродів, біля залізничного мосту. Поселення (далі пос.) могилянської групи (далі МГ) вельбарської культури, XIII ст. і XVII ст. 2. Вельбівне, пункт 11 (ур. Мильничка). Пос. пізньотрипільської культури (далі ПТК), культури кулястих амфор, тшинецько-комарівської культури (далі ТКК) і МГ. 3. Вельбівне, пункт 17. Пос. ТКК, МГ та XII – п. п. XIII ст. 4. Верхів, пункт 2 (хут. Завидів). Пос. МГ, милоградської культури (далі МК), культури Луки-Райковецької (далі КЛР) та X ст. 5. Верхів, пункт 3. Пос. ПТК, ТКК і МГ. 6. Верхів, кар'єр. Пос. ПТК і XVI-XVII ст. 7. Дерев'янче, пункт 1. Пос. ТКК, МГ, X ст., XVI ст. 8. Дерев'янче, пункт 2. Пос. верхнього палеоліту, ПТК, городоцько-здовбицької культури (далі ГЗК), МГ та X ст. 9. Кургани, пункт 2 (ур. Панський сад). Пос. доби мезоліту, стжижовської культури, культури багаговаликової кераміки (далі КБК), ТКК, МГ, пшеворської культури і X ст. 10. Кургани, пункт 3 (ур. Кінські могилки). Пос. доби мезоліту, ТКК, МГ і МК. 11. Межиріч, 7-й кілометр. Пос. мезоліту, ТКК, МГ та латенського часу. 12. Могиляни. Пос. ГЗК, КБК і XII – п. п. XIII ст. 13. Монастирок. Городище. Пос. X ст., XI ст. та XVII-XX ст. 14. Монастирок, пункт 1. Пос. ТКК, МГ, X ст., XI ст, XII – п. п. XIII ст., XVII ст. і XIX ст. 15. Монастирок, пункт 2. Бритувальний могильник МГ і пос. X ст. 16. Монастирок, пункт 3. Пос. ПТК, ТКК, МГ і X ст. 17. Мощаниця, пункт 1. Пос. культури шнурової кераміки (далі КШК), ТКК,

МГ і вельбарської культури. 18. Острог, вул. Мануїльського. Пос. XVIII ст. і майстерня люльок XVII-XIX ст. 19. Острог, вул. Цюлковського. Пос. XIX ст. фінального палеоліту. 20. Острог, ур. Високий берег. Пос. КШК, ТКК, МГ, КЛР, X ст., XI ст. і XVI – поч. XVII ст. 21. Острог, СТО. Пос. ТКК, МГ, XVII і XIX ст. 22. Почапки, пункт 1. Пос. ранньозалізного віку, слов'янського часу і XVIII ст. 23. Райдужне, ур. Корчунок, пункт 1. Пос. ПТК, КЛР і X ст. 24. Райдужне, ур. Корчунок, пункт 3. Пос. XI-XII ст., XII – п. п. XIII ст. і XV-XVI ст. 25. Слобідка, ур. Березина. Пос. трипільської культури етапу В II, середньої епохи бронзи. 26. Слобідка, пункт 3. МГ. 27. Слобідка, пункт 4 (біля ферми). Пос. фінального палеоліту – мезоліту. ГЗК, ТКК, МГ. 28. Хорів, ур. Бродівщина. Пос. ТКК, МГ.

Окрім нищівного впливу оранки, якому піддаються усі пам'ятки, на 8-ми пунктах було засвідчено факти більш серйозного руйнування культурного шару і археологічних об'єктів, що потребує докладнішого розгляду.

Опис обстежених місцезнаходжень:

1. Бродів, біля залізничного мосту. Знаходиться поряд із залізничним мостом через річку Горинь між селами Бродів і Могиляни (рис. 1,1). Координати центру пам'ятки 50°25'21» С, 26°32'10» В. Займає лівий корінний берег Горині. Пам'ятку відкрито О. А. Бондарчуком, а в 2009 р. шурфувалася О. Л. Позіховським і В. О. Самолюком. З півдня вона омивається руслом річки, яким частково знищена. Матеріали зібрано в обриві берега. Серед них фрагменти кераміки могилянської групи ранньозалізного віку (рис. 2,1,2), гончарної кераміки вельбарської культури римського часу (рис. 2,5,6), фрагменти горщиків XIII ст. (рис. 2,3,4) і кераміка XVII ст.

2. Верхів, кар'єр. Знаходиться на території с. Верхів за 0,27 км (азимут 338,92 градусів) від церкви в селі Верхів (рис. 1,6). Координати центру пам'ятки 50°23'23» С, 26°18'52» В. Займає високий мис на плато лівого берега р. Устя. Значну частину мису зруйновано глибоким кар'єром, нині недіючим. Відкрите В. В. Ткачем. Обстежувалось Б. А. Прищепою. Матеріали зібрано зі стінок кар'єру. Серед них фрагменти кераміки пізньотрипільської культури мідного віку (рис. 2,8). В стінці кар'єру виявлено сліди зруйнованого заглибленого об'єкту в заповненні якого помітні фрагменти кахель та кераміки XVI-XVII ст. (рис. 32, 7, 9, 10).

3. Дерев'янче, пункт 1. Знаходиться на території села Велике Дерев'янче, праворуч від дороги на с. Білашів, поруч на захід від дамби водосховища за 0,8 км (азимут 155,85 градусів) від церкви в селі Білашів (рис. 1,7). Координати центру пам'ятки 50°20'03» С, 26°24'06» В. Займає першу надзаплавну терасу правого берега безіменного струмка – лівобережної притоки малої річки Вільшки. Тераса зайнята приватними садиба-

ми, а з півночі руйнується підмиванням водами водосховища. Інформація про пам'ятку в історіографії відсутня. Матеріали зібрано в обриві берега. Серед них фрагменти кераміки тшинецько-комарівської культури епохи бронзи (рис. 2,13), могилянської групи (рис. 2,14) X ст. (рис. 2,11,12), XVI ст., а також крем'яна біфасціальна сокира епохи бронзи (рис. 4,11).

4. Кургани, пункт 3 (ур. Кінські могилки). Знаходиться на південній околиці с. Кургани за 4,17 км (азимут 111,37 градусів) від церкви в селі Хорів, та за 3,25 км (азимут 45,37 градусів) від церкви в с. Розваж (рис. 1,10). Координати центру пам'ятки 50°22'56» С, 26°32'38» В. Розташоване на високому мису правого берега р. Горинь. Мис зайнято лісом та частково зруйновано видувом. Пам'ятка відкрита С. С. Березанською у 1959 р. [1, С. 199], досліджувалась І. К. Свешніковим у 1972 р., яким розкрито площу 168 м² [6, С. 84, 85] та обстежувалась О. Л. Позіховським і В. О. Самолюком. Матеріали зібрано зі зруйнованої поверхні. Серед них крем'яні вироби доби мезоліту (рис. 4,12,13), фрагменти кераміки тшинецько-комарівської культури епохи бронзи (рис. 2,16,17), могилянської групи (рис. 2,15,19), милоградської культури ранньозалізного віку (рис. 2,18), прясельце тшинецько-комарівської культури (рис. 2,20).

5. Монастирок, пункт 2. Знаходиться на північній околиці с. Монастирок за 0,76 км (азимут 152,62 градусів) від церкви в селі Розваж (рис. 1,15) (поселення X ст.) та за 0,84 км (азимут 140,32 градусів) від церкви в селі Розваж могиляник могилянської групи рис. 7,9; 18,3;19,А,2). Координати першого – 50°21'21» С, 26°31'22», другого – 50°21'21» С, 26°31'09». Займає високий мис лівого берега р. Горинь та правого берега безіменного струмка. Зі сходу мис обмежений заплавою Горині, з півночі – струмком, а із заходу – балкою. Територію мису зайнято приватними городами. На пам'ятці проводилось шурфування О. Л. Позіховським і В. О. Самолюком і автором у 2008 р. В шурфі виявлено скупчення кальцинованих кісток і окреме скупчення посудин могилянської групи. Матеріали зібрано на розораній поверхні. Серед них фрагменти кераміки могилянської групи (рис. 3,1-19) і X ст. (рис. 3,20). Зафіксовано також два місцезнаходження людських кісток, які походять із зруйнованих оранкою інгумаційних поховань.

6. Острог, СТО. Знаходиться у східній частині м. Острога, праворуч від шосе Острог-Нетішин, поруч з південного боку від мосту через р. Вілію за 1,26 км (азимут 69,77 градусів) від Богоявленського собору на Замковій горі (рис. 1,19). Координати центру пам'ятки 50°19'49» С, 26°32'16» В. Займає малопомітне піщане острівне підвищення при злитті Вілії і її правобережної притоки Гнилий Ріг. Територія підвищення сильно зруйнована щорічним розмиванням повинню річки. Інформація про пам'ятку

в історіографії відсутня. Матеріали зібрано на вільній від дерну поверхні. Серед них фрагменти кераміки тшинецько-комарівської культури (рис. 3,21,22), могилянської групи (рис. 3,23), XVII (рис. 3,24-26) і XIX ст.

7. Слобідка, пункт 3. Знаходиться в західній частині мікрорайону Нове Місто Острога, праворуч від дороги Острог–Слобідка за 1,32 км (азимут 213,41 градусів) від Богоявленського собору на Замковій горі та за 1,83 км (азимут 54,94 градусів) від Межиріцького монастиря (рис. 1,24). Координати центру пам'ятки 50°18'59» С, 26°30'39» В. Займає невеликий мис правого берега р. Вілії навпроти урочища Старий пляж. Територія мису зайнято приватнимигородами і підмивається руслом Вілії. Пам'ятка обстежувалась О. Л. Позіховським. Матеріали зібрано на розораній поверхні і в обриві берега. Серед них фрагменти кераміки могилянської групи (рис. 2,21-24).

8. Слобідка, пункт 4 (біля ферми). Знаходиться на південно-східній околиці с. Слобідка за 0,84 км (азимут 161,04 градусів) від центру Межиріцького монастиря, з північно-східного боку від ферми с. Слобідка (рис. 1,25). Координати центру пам'ятки 50°17'59» С, 26°29'37» В. Займає мис правого берега безіменного струмка – правобережної притоки р. Вілія. Територію мису зайнято приватнимигородами та частково зруйновано кам'яним кар'єром і самовільним ґрунтовим кар'єром. Пам'ятка обстежувалась О. Л. Позіховським і В. О. Самолюком. Матеріали зібрано на розораній поверхні і у місцях руйнування культурного шару кар'єром. Серед них скребки на крем'яних пластинах періоду фінального палеоліту-мезоліту (рис. 4,9,10), фрагменти кераміки городоцько-здовбицької культури епохи бронзи (рис. 4,2,3), тшинецько-комарівської культури (рис. 4,4) і могилянської групи (рис. 4,5-8).

Аналіз та інтерпретація.

Пам'ятки, які руйнуються підмивом водоймами (Бродів, біля залізничного мосту, Дерев'ячне, пункт 1, Слобідка, пункт 3) потребують негайних рятівних досліджень по лінії найбільш активних ерозійних процесів. Кар'єр у Верхові, хоча і не діючий, проте містить частково знищений об'єкт XVI-XVII ст., який необхідно в перспективі розкрити. Самовільне вибирання піску на пункті Слобідка п. 4 є непрогнозованим процесом і задля збереження культурного шару єдиним виходом є контроль за несанкціонованими земляними роботами на пам'ятці. Територія місцезнаходження Острог СТО практично вся покривається щорічною повинню і усі артефакти на її поверхні перевідкладені, що залишає тільки перспективу їх збору. Це ж саме стосується території видуву в Курганах (ур. Кінські могилки). Особливої уваги заслуговує процес руйнування могильника могилянської групи Монастирок, п. 2 про вплив якого свідчать

велика кількість фрагментованого посуду на поверхні пам'ятки і зруйновані інгумаційні поховання. Дана проблема потребує негайного втручання і, принаймні, ініціювання заборони розорювання поверхні могильника (до того ж ця територія експлуатується місцевими жителями самовільно, шляхом самозахоплення).

Виняткове значення має остання пам'ятка і в науковому значенні. Це другий відомий могильник могилянської групи ранньозалізного віку. Матеріали, отримані при дослідженні, є типологічно близькими до матеріалів Могилянського могильника [5]. Проте виявлені зруйновані інгумаційні поховання свідчать про його біритуальність і це дає можливість в перспективі розширити знання про поховальний обряд племен ранньозалізного віку Волинської височини і Малого Полісся.

Інгумації померлих (в тому числі і ґрунтові безкурганні) характерні для поховальних пам'яток Дніпровського Лісостепоного Правобережжя усього скіфського часу [4, С. 34, 35, 38, 39, 46, 47] і пов'язані зі степовою скіфською культурою. Для раннього етапу розвитку висоцької культури притаманні поховальні обряди тілопокладення у випростаному положенні з південною орієнтацією і кремації (частина в урнах) на ґрунтових могильниках, що яскраво ілюструє Петриківський могильник [1, С. 207-213]. Те ж саме можна сказати і про ранні поховання тарнобжегської групи лужицької культури [6]. Ця ж традиція продовжується у середній і у пізній періоди розвитку висоцької культури [1, С. 224, 240]. Детальні дослідження поховань могильника в Монастирку дозволять встановити, традиції яких культур найбільше вплинули на обряд могилянської групи пам'яток, що доповнить базу дослідження питання її походження.

Факт наявності на території басейну р. Горині пам'яток могилянської групи з інвентарем типологічно відмінним від епонімного могильника (пам'ятки типу Нетішин-Хорів) [7; 8; 9] свідчить про необхідність посиленої уваги до кожної пам'ятки цього часу для отримання матеріальної бази дослідження співвідношення цих двох груп, оскільки досі не встановлено навіть, чи ця їхня відмінність є хронологічною чи етнографічною. Особливо це стосується тих, які безповоротно руйнуються під впливом природних і антропогенних чинників.

Література

1. Бандрівський М. Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток) / Бандрівський М., Крушельницька Л. // Записки НТШ. – Львів, 1998. – Т. ССXXXV. – С. 193-247.
2. Бардецький А. Б. Звіт про результати археологічних розвідок на території Острозького району Рівненської області 2010 року / Бардецький А. Б. Вертелецький Д. Ю. – Луцьк, 2010.

3. Березанська С. С. Средний период бронзового века в Северной Украине. – К., Наукова думка, 1973.
4. Бессонова С. С. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион) / Бессонова С. С., Ковпаненко Г. Т., Скорый С. А / Отв ред. Б. Н. Мозолевский. – К.: Наукова думка, 1989. – 336 с.
5. Крушельницька Л. І. Пам'ятки могилянського типу // Археологія. – К.: Наукова думка, 1974. – № 13. – С. 11-24.
6. Павлів Д. Нові пам'ятки «лужицької культури» на заході України // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дніпра і Прип'яті / відп. ред. Л. І. Крушельницька. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 11-56.
7. Пелепцишин М. А. Охоронні розкопки поселення VIII-VII ст. до н. е. поблизу с. Хорів на Горині / Пелепцишин М. А., Позіховський О. Л. // Археологія. – К.: Наукова думка, 1986. – № 53. – С. 87-91.
8. Самолюк В. Зольник могилянської групи поблизу м. Нетішин // На пошану С. С. Березанської: Збірник наукових праць. – К.: Шлях, 2005. – С. 302-319.
9. Самолюк В. О. Пам'ятки типу “Могилян”: проблеми культурно-хронологічної атрибуції // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – Нетішин, 2003-2004. – Вып. 2-3. – С. 135-147.
10. Свешніков І. К. Довідник з археології України. Ровенська область / Свешніков І. К. Нікольченко Ю. М. – К.: Наукова думка, 1982.
11. Свешніков І. К. Пам'ятки милоградської культури в басейні р. Горинь // Археологія. – К.: Наукова думка, 1971. – № 2. – С. 68-81.

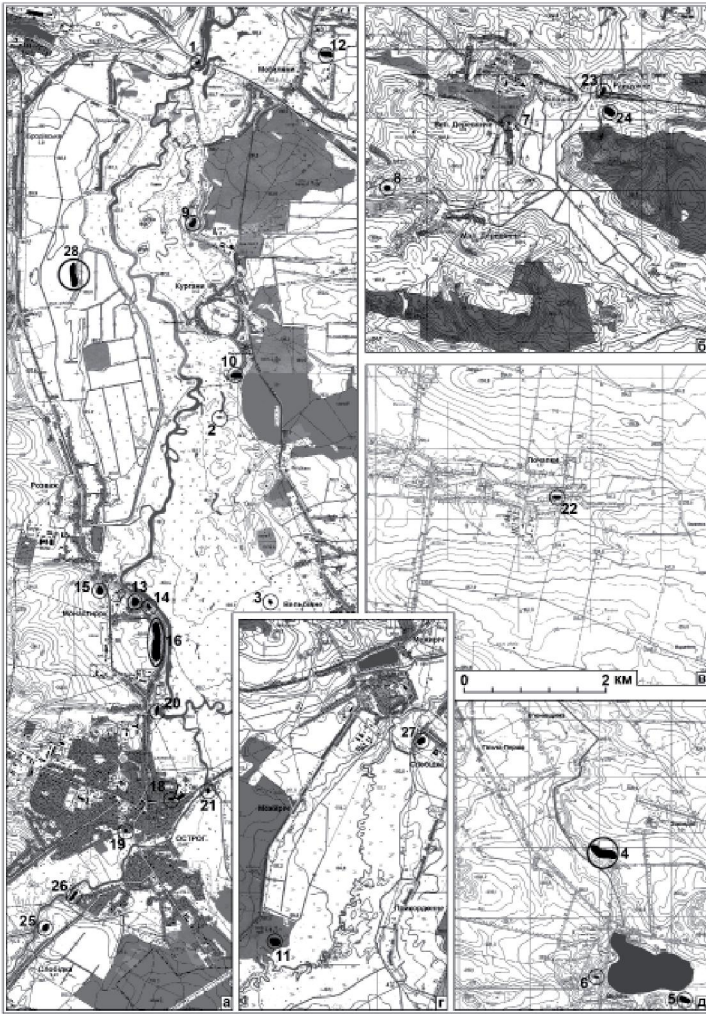

Рис. 1. Топографічні карти території Острозького району з позначенням досліджуваних місцезнаходжень (номери пам'яток відповідають порядковим номерам в переліку поданому в тексті): а – карта території заплави Горині в районі м. Острога, сіл Вельбівне, Кургани, Могиляни, Хорів, Розваж, Монастирок і частини території с. Слобідка; б – карта території в районі сіл Дерев'янче і Райдужне; в – карта району села Почапки; г – карта території в районі сіл Межиріч і частини с. Слобідки; д – карта території в районі с. Верхів.

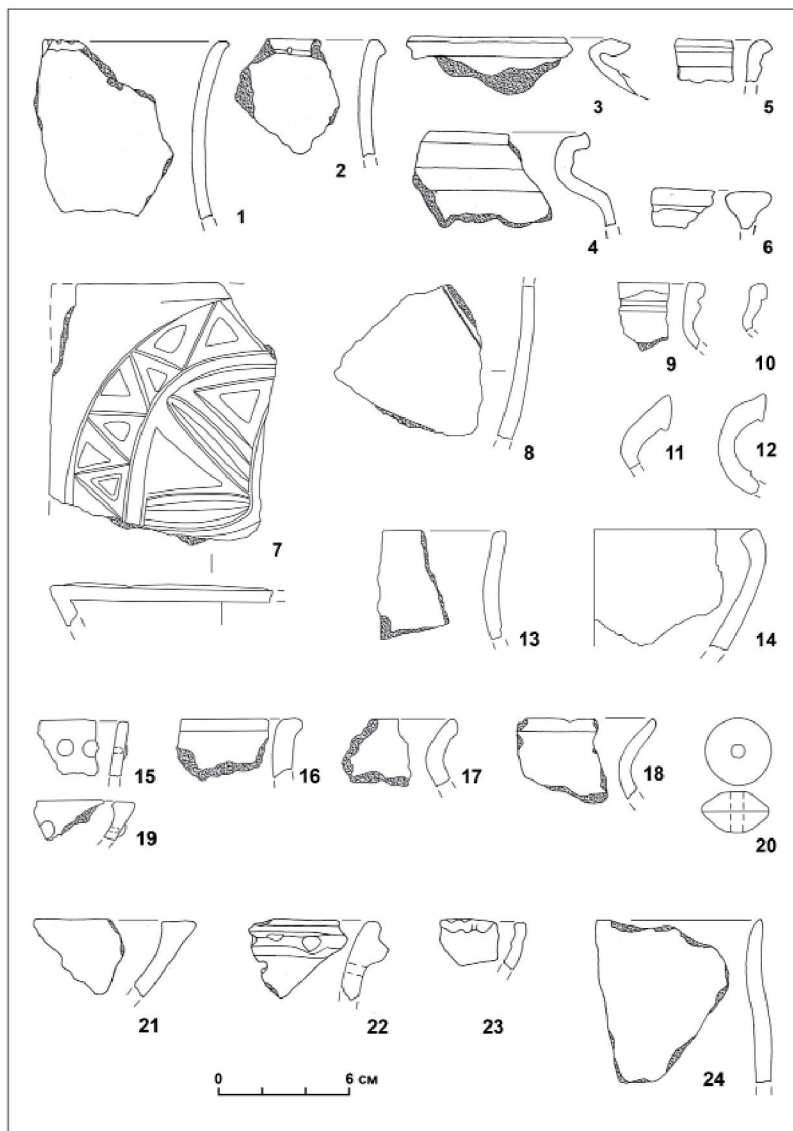

Рис. 2. Вибірка матеріалів з розвідок на території Острозького району. 2010 р. Підйомний матеріал. 1-6 – Бродів, біля залізничного мосту; 7-10 – Верхів, кар'єр; 11-14 – Дерев'янче, пункт 1; 15-20 – Кургани, пункт 3 (ур. Кінські могилки); 21-24 – Слобідка, пункт 3.

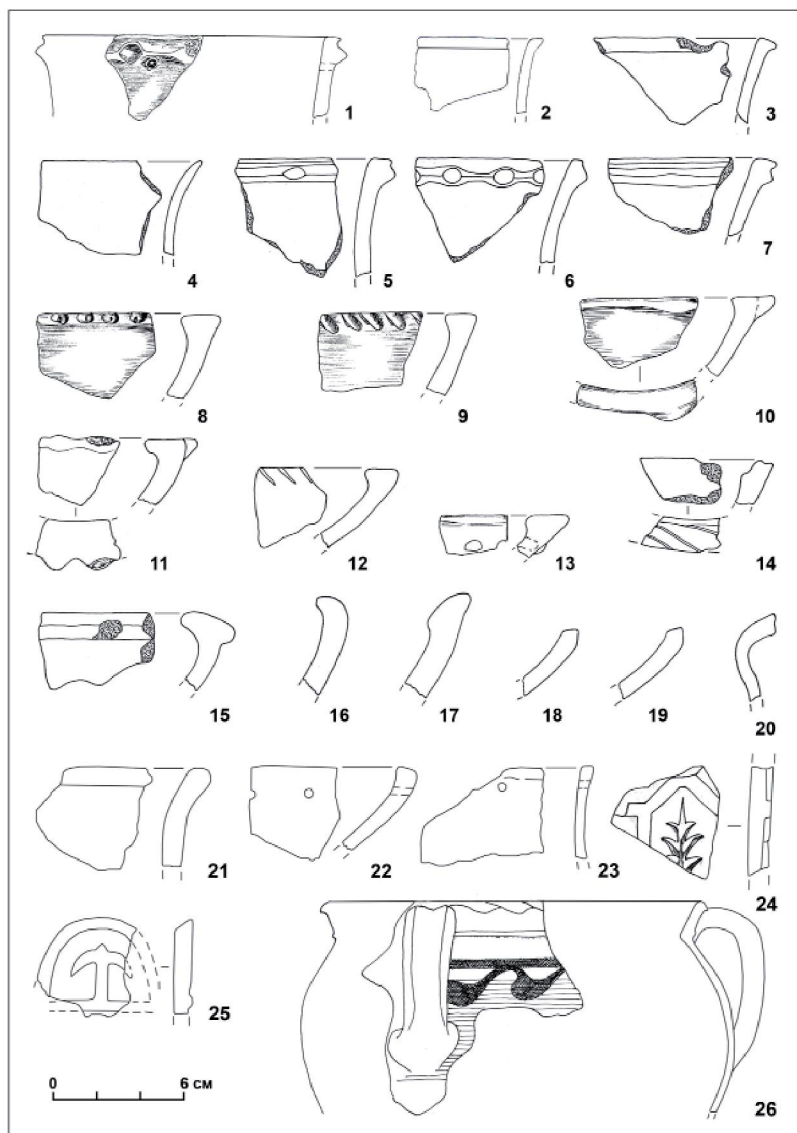

Рис. 3. Вибірка матеріалів з розвідок на території Острозького району. 2010 р. Підйомний матеріал. 1-20 – Монастирок, пункт 2; 21-26 – Острог, СТО.

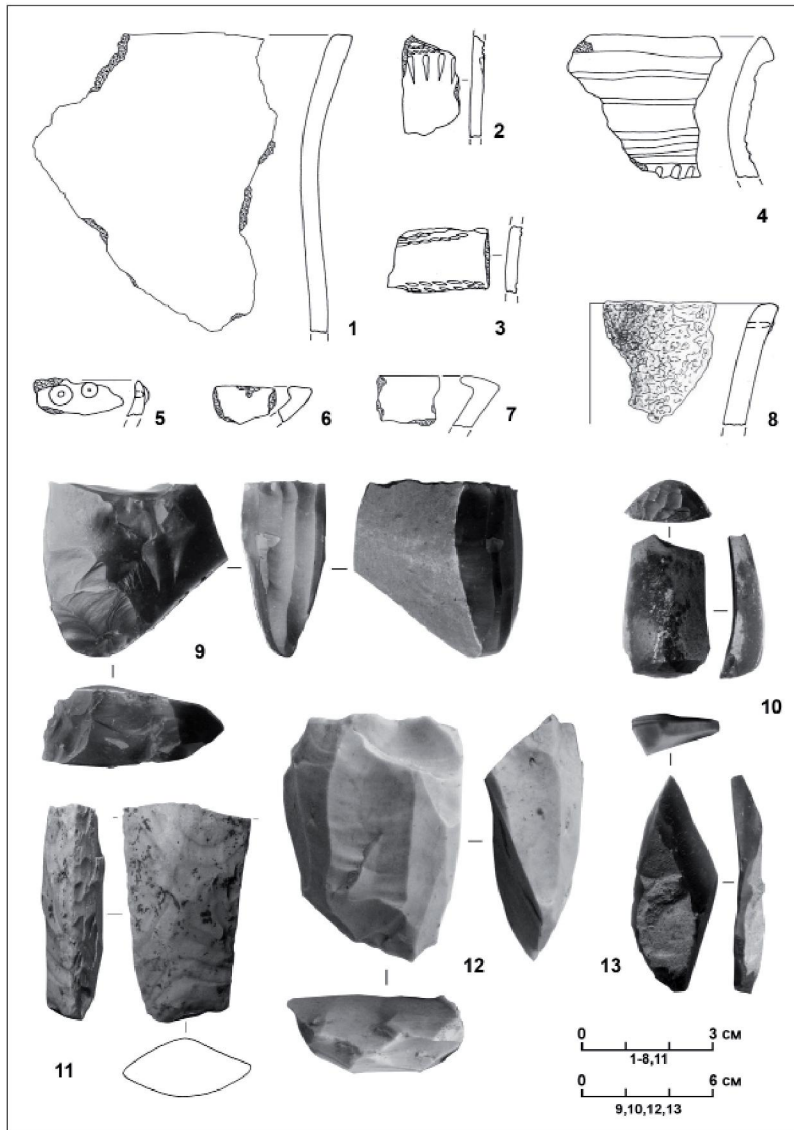

Рис. 4. Вибірка матеріалів з розвідок на території Острозького району. 2010 р. Підйомний матеріал. 1-10 – Слобідка, пункт 4 (біля ферми); 11 – Дерев'янке, пункт 1; 12, 13 – Кургани, пункт 3 (ур. Кінські могилки).